Фалсафа / Философия / Philosophy

АНЪАНАВИЙ ҚАДРИЯТЛАР РИВОЖИНИНГ ТАРИХИЙ-ФАЛСАФИЙ
ИЛДИЗЛАРИ

Элёр Шавкатович Орипов

Мустақил изланувчи,

Қўқон давлат Педагогика институти

oripovelyor1982@gmail.com

Аннотация: Ушбу мақолада Шарқ халқлари маънавий-ахлоқий муҳитини соғломлаштиришга хизмат қиладиган анъанавий қадриятларнинг ривожланиш тарихи ҳамда унинг фалсафий илдизлари кенг ва атрофлича таҳлил этилган.

Калит сўзлар: қадрият, анъанавий қадрият, Шарқ, Марказий Осиё, Авесто, Зардуштийлик таълимоти.

ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИЕ КОРНИ РАЗВИТИЯ ТРАДИЦИОННЫХ
ЦЕННОСТЕЙ

Элёр Шавкатович Орипов

Независимый научный сотрудник,

Кокандский государственный педагогический институт

oripovelyor1982@gmail.com

Аннотация: В этой статье анализируются исторические и философские корни развития традиционных ценностей, которые способствуют духовной и моральной среде восточных людей.

Ключевые слова: ценность, традиционная ценность, Восток, Средняя Азия, Авесто, Зороастризм.

HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL ROOTS OF THE DEVELOPMENT OF TRADITIONAL
VALUES

Elyor Shavkatovich Oripov

Independent researcher,

Kokand State Pedagogical Institute

oripovelyor1982@gmail.com

Фалсафа / Философия / Philosophy

Abstract: This article analyzes the historical and philosophical roots of the development of traditional values that contribute to the spiritual and moral environment of Eastern people.

Keywords: value, traditional value, East, Central Asia, Avesto, Zoroastrianism.

Кириш

Қадимги Шарқ худуди инсоният кейинги тараққиёти учун асос бўлувчи энг муҳим маънавий қадриятлар юзага келган макон сифатида аҳамиятлидир. Хусусан бу ерда халқ оғзаки ижоди намуналари, ёзув, фан соҳалари, биринчи жаҳон дини - буддизмнинг пайдо бўлиши инсоният тарихидаги дастлабки маданий цивилизация вужудга келганини билдиради. “Тарихимиз, маданиятимиз, динимизга алоқадор бир варақ қўлёзма бўлса ҳам, уларни тўплаб, халқимизни, ёшларимизни таништириш, бизнинг қандай буюк ва бетакрор меросимиз борлигини англатиш, фарзандларимизни шу улуғ меросга муносиб этиб тарбиялашдан иборат” [1].

Шарқда анъанавий қадриятларнинг шаклланишига таъсир этган энг муҳим омиллардан бири хўжалик юритишда суғорма деҳқончиликка асосланганлигидир. Суғорма деҳқончилик эса мустаҳкам жамоа бўлиб ўtroқ яшашни тақозо қилади. Аввало, суғорма деҳқончилик этник жамоалар феъли характерида муайян тизимдаги умумий хислат ва фазилатларни шакллантирди, кейинчалик объектив равишда аста-секин ўtroқлашувнинг маданий тус олиши ўзига хос анъанавий қадриятлар тизимини вужудга келтирди. Бизнингча, улар жумласига қуйидагиларни киритиш мумкин: деҳқонлик, ер-сувга ихлос; мустаҳкам жамоалик (маҳалла, қишлоқ), жамоа фикрини қадрлаш; туғилиб ўсган жойга боғланганлик,

муқимлик; аждодлар хотирасига садоқат; оилапарварлик; қариндош-уруғчилик, қўни-қўшничилик кучлилиги; миллий, диний ҳамжиҳатлик; урф-одатларни қадрлаш; хушчақчақлик, тўй-томошалар кўплиги, хилма-хиллиги; сабр-тоқатлилик, андиша кучлилиги; маънавий сахийлик; пазандалик, миллий кулинариямизнинг бойлиги ва бошқа кўплаб миллий хусусиятларимиз анъанавий қадрият сифатида авлодлардан авлодларга узатилиб келинмоқда. Шу маънода суғорма деҳқончиликни анъанавий қадриятларнинг “бешиги” сифатида баҳолаш мумкин.

Асосий қисм

Марказий Осиёда жамиятимиз маънавий-ахлоқий муҳитини соғломлаштиришга хизмат қиладиган қадриятлар тизими узоқ тарихга эга. Мифологик дунёқараш маҳсули сифатида вужудга келган, анъана ва қадриятларнинг шаклланиши ва ривожланишининг маънавий “булоқ”ларидан бири зардуштийларнинг муқаддас китоби “Авесто”дир. Унда халқимизнинг жамият ва табиат ҳақидаги дастлабки қарашлари ва тасаввурлари акс этган бўлиб, ундаги хулосалар бугунги кун кишиси учун олам ва одам муносабатларини ўрганишда назарий-услубий асос бўла олади.

Зардушт таълимотида ижтимоий адолатни қарор топтириш яккаю-ягона худо – Ахурамазда ваҳийларига қаттиқ амал қиладиган комил Ақл эгаси инсон образи билан боғланади. Комил ақл

Фалсафа / Философия / Philosophy

эгаси ўз ҳаёт маъносини белгилаши уч ахлоқий тамойилга асосланади: эзгу фикр, эзгу ният, эзгу амал. Бу тушунчалар қадриятга айланиши учун шахс-оила-жамият тизимида ягона умумижтимоий руҳий ҳолат шаклланиши учун тинимсиз ушбу сўзлар муқаддаслиги такрорланиб, афсоналар, аллалар, шеърлар, дostonлар, маталлар кўринишида тарғибот-ташвиқот қилинган. Зардушт тилидан Нисше қадрият тушунчасига шундай баҳо беради: “Қадрлаш бу яратишдир! Қадр барча қадрланган нарсаларнинг дурдонаси ва жавоҳири. Қадр қадрлаш орқали намоён бўлади, мағзсиз ёнғоқда қадр йўқ” [2].

“Авесто”даги фикр ва қарашлар милoddан аввалги XIII-IV асрлар оралиғида яшаган этник бирликлар дунёқараши, ўй-хаёллари, турмуш-тарзи, анъана ва урф-одатлари маҳсули сифатида намоён бўлиб, бутун бир қадриятлар тизимини ташкил этади. Ушбу таълимотда туб этник бирлик мақсад ва манфаатларига мос келган фикр ва қарашлар анъана сифатида эъзозланиб, ворисийлик тамойили асосида авлоддан-авлодга узатилиб, бугунги кунгача ижтимоий ҳаётнинг кўпгина соҳаларида яшаб келмоқда. Зардуштийлик таълимотида анъанавий қадриятлар икки тизимда намоён бўлади:

- шахс-табиат тизимидаги анъанавий қадриятлар;

- шахс оила-жамият тизимидаги анъанавий қадриятлар.

“Авесто”да тупроқ, сув, ҳаво, олов муқаддаслаштирилиб уларни ифлослантириш ва исроф этиш энг оғир гуноҳ ҳисобланиб, бундай жинойтлар учун “судья Заратуштроэма - Оқсоқоллар Кенгаши вакиллари ва жамоанинг нуфузли аъзолари билан келишган

ҳолда ижтимоий хавфлилик даражасига қараб асосан қамчи билан жазолаш, жарима, баъзи ҳолларда ўлим жазоси” [3] ҳам қўлланган. Тупроқ, сув, ҳавога нотўғри муносабат ечиб бўлмас экологик муаммоларни келтириб чиқаришини Зардушт яхши билган. Ваҳоланки у давр одамлари дунёқарашидан ривожланган бугунги кун одамлари табиатнинг ҳам объектив қонунлари мавжудлигини, уларга нотўғри муносабат ўнглаб бўлмас салбий оқибатларга олиб келишини ўз кўзлари билан кўришса ҳам, эътиборсиз бўлмоқдалар (гўёки ўзга сайёраликдек). Айтиш лозимки, 30-40 йил илгари сувга ахлат ташлаш у ёқда турсин, ҳатто тупуриш ҳам уят саналган. Демак, “экологик дунёқараш тарихидаги маънавий-маданий меросни ижодий ривожлантириш, улар ўртасидаги ворислик муносабатларини таҳлил этиш ҳозирги давр экологик дунёқарашини шакллантириб, кескинлашаётган ва глобаллашаётган экологик муаммоларни ҳал қилишнинг муҳим омилига айланмоқда” [4]. Ҳозир эса шахсий ва гуруҳий манфаатлар қули бўлган айрим завод, ташкилот ҳамда хусусий фирма эгалари чиқиндиларни ер ости қувурлари орқали ариқ, сой, каналларга чиқариб юбормоқдалар. Ушбу ҳолатлар келажакда давом этмаслиги учун ҳам Зардуштийлик ғояларини ёшлар онги ва қалбига сингдириш зарур. Ахурамазданинг “ерга яхши, соғлом уруғлар сепишдан ортиқ савоб иш йўқ”, “олам гўзаллиги деҳқондан, кимки ерга уруғ қадабди, у одабийликка имон келтиради, ягона шу йўлгина ҳақиқат бўлиб қолгани саробдир” каби фикрлари бугунги кунда ҳам амалий аҳамиятга эга бўлиб, кишиларда меҳнатсеварлик кўникмасини шаклланишига хизмат қилади. Хусусан илмий-техника

Фалсафа / Философия / Philosophy

инқилоби таъсирида бугунги ёшларда “истеъмолчилик” кайфияти ривожланиши, уларда меҳнат қилиш майллари заифлашувига сабаб бўлмоқда, бу эса “Авесто”даги деҳқончиликка оид анъанавий қадриятларни қайтадан баҳолаш заруратини туғдиради. Шу маънода бугунги кунда ҳам ҳукуматимиз раҳнамолигида зардуштийликнинг анъанавий байрамларидан Наврӯз, Меҳржон ва деҳқончиликка оид турли маросимлар ўтказилиб, халқимиз томонидан ардоқланиб келинмоқда.

“Авесто”да шахс-оила-жамият тизимидаги муаммолар ҳам атрофлича ўрганилиб, уларни “инсонийлик” мезонлари асосида ҳал этиш усул ва воситалари ишлаб чиқилган. Зардуштнинг “тарбия ҳаётининг энг муҳим таянчи бўлиб ҳисобланиши лозим” деган фикри бугунги янгиланишлар жараёни учун маънавий ўлчовдир. Зардуштийлик дини анъанасига кўра, бола 7 ёшга тўлганда “муқаддас кўйлак” кийдириш маорсими ўтказилган ва шу кундан у мураббий кўлига топширилган. Маросимда бола мураббийси билан бирга Ахурамаздага эзгу фикр, эзгу ният, эзгу амал орқали Комил ақл эгаси бўлишга қасам ичган. Бундай машғулот бир кунда беш маротаба такрорланган. Бутун ҳаёти давомида ушбу қасамни ёдга солиб туриш учун 15 ёшида жун ипакдан тўқилган камар боғланган. Онтини бузган кишидан камар ечиб олиниб, жамиятдан бадарға қилинган. Ушбу анъана орқали аввало ёшлар қалбида ягона Ахурамазда эзгулик тимсоли сифатида гавдаланиб, унинг ваҳийлари асосида яшаш ризолиги пайдо бўлади, қолаверса ёвузлик тимсоли Ахримандан нафратланиш ҳисси шаклланади. Бу эса келажакда оқни қорадан, ҳалолни ҳаромдан ажратувчи, гуноҳ ишлардан хазар

қилувчи кишилар жамоасини шаклланишига хизмат қилган. Ушбу таълимотга кўра “яқин қариндошлар ўртасида фарзандларнинг ўзаро оила қуриши маън қилинганлиги, соғлом авлоднинг туғилиши учун ота-оналар шароб ва турли гиёҳванд моддаларни истеъмол қилмасликлари зарурлиги” [5] каби қарашлари нафақат миллат соғлигини, балки жамият маънавий муҳитини соғломлаштириш омили бўлишлигини яхши билганлар. Ёки “ёмон овқатланган халқ на яхши, кучли ишловчиларга ва на соғлом, бақувват болаларга эга бўлади...Ёмон овқатланишдан одоб-ахлоқ ҳам айниб кетади. Агар нон мўл-кўл бўлса, муқаддас сўзлар ҳам яхши қабул қилинади”[6]. Бу фикрлар ташқи томондан жуда содда кўринсада, аслида уларда бутун бир инсоният тажрибаси мужассам.

Бугунги янгиланишлар даврида кўпгина анъанавий қадриятлар мазмун-моҳияти ижобий ёки салбий томонга оғиб кетмоқда. “Инсоннинг бу жараёндаги қадри эса, яхшиликнинг ғалабаси учун курашда бефарқ турмаслигида, яшаш тарзида, маънавий қиёфасида, ижтимоий фаолиятида ўз ифодасини топади” [7]. Воқеликдаги ижтимоий онг нарса ва ҳодисалар қадрини моҳиятидан эмас, балки сиртидан изламоқда. Бу эса фалсафадаги шакл ва мазмун мутаносиблигини бузмоқда. Ушбу ҳолатни жамиятни барча соҳаларида кузатиш мумкин: санъат, меъморчилик, кундалик турмуш-тарзимиз. Ушбу воқелик ечими “Авесто”да бир жумла билан “таналарингизга нисбатан қалбингиз ҳақида кўпроқ қайғуринг” ифода этилган.

Юқоридаги фикрларни умумлаштириб айтиш мумкинки,

Фалсафа / Философия / Philosophy

зардуштийлик таълимотида қадимги ибтидоий эътиқод шакллари элементларини ҳамда уларга хос бўлмаган яккахудолилик, ижтимоий-маънавий юксалиш белгиларини учратиш мумкин. Ушбу таълимот инсон ва жамият ҳаётига хавф солувчи ҳар қандай кўринишдаги ҳаракатларни қоралаб, уларни ўз истакларида холис бўлиб, бир-бирлари билан муроса қилиб яшашни одат қилишлари, ғаразғўйлик, ҳасадғўйлик, калондимоғлик, шуҳратпарастлик, қонунсиз ишлардан ўзларини тийиб юришга даъват этади. Зардуштнинг асосий мақсади ўзини ва оиласини фақат ҳалол меҳнат билан, яъни ўз қўллари билан яратган неъматлар орқали тарбия этувчи кишилар жамоасини шакллантириш эди.

Зардуштийлик таълимотидаги ғояларнинг халқ томонидан қадрланиб, анъанага айланиши бизнингча, қуйидаги омиллар билан боғлиқ:

- “Авесто”да одам ва олам муносабатларига доир барча қарашларнинг ечими илк маротаба “инсонийлик” мезонлари бўйича таҳлил этилганлиги;

- “фикрлар софлиги, сўзнинг собитлиги, амалларнинг инсонийлиги” қонидаси ҳар қандай макон ва замон учун бирдай аҳамиятлилиги;

- зардуштийлик маросимлари шартларига кўра кунига беш марта ювиниб, покланиб, қуёшга қараб уни олқишлаб сиғиниш кишилар онги ва қалбида олий худо Ахурамаздага бўлган ишончни янада қатъийлаштиришга хизмат қилганлиги;

- ушбу таълимотга кўра, “эзгулик охир-оқибат ёвузлик устидан ғалаба қозониши” оддий халқ онгида келажакка ишонч уйғотган. Ўша давр воқелиги нуқтаи-назаридан

баҳолаганда ушбу қарашимиз янада асосли бўлади;

Хулоса

“Авесто” нафақат умумбашариятга дахлдор ғояларнинг “бешиги”, балки ўзидан кейин пайдо бўлган барча таълимотлар учун маънавий асос сифатида ҳам қадрлидир. Биз бугунги янгиланишлар даврида анъанавий қадриятларни сақлаб қолиш учун зардуштийлик таълимотининг кучли ва таъсирчан мафкураси хусусиятларини янги методлар, тадқиқот усуллари ёрдамида тадқиқ этиш, бу диннинг бугунги кунда ҳам ўз таъсирига эга, замон руҳига мос қадриятларини амалиётга жорий этишнинг ижтимоий мурватларини ишлаб чиқиш орқали инсон ва жамият маънавий барқарорлигини таъминлаш мумкин. Биринчи президентимиз таъкидлаганидек, “...тарихий тажриба, анъаналарнинг мерос бўлиб ўтиши - буларнинг барчаси янгидан-янги авлодларни тарбияладиган қадриятларга айланиб қолмоғи лозим” [8]. Бу даъват бугунги авлод зиммасига жуда катта масъулият юклайди. Чунки биз янги давлатнинг фуқароларимиз, эртанги авлод келажаги, тақдири кўп жиҳатдан бугунги ўзгаришларимизнинг сифати ва кўламига боғлиқ.

Юқоридаги фикрлардан мантиқий хулоса шуки, ушбу ҳудудда бир неча асрлардан бўён турли мазмундаги маданиятлар, динлар “бир оила” каби яшаб келган. Ҳар бир цивилизация эгалари ўз анъана, урф-одат ва қадриятларини халқимиз турмуш-тарзига асосан мажбурлов воситалари ёрдамида сингдирган бўлса-да, халқимиз ўз аجدодлари асрий анъаналари: сабр-тоқат, бағрикенглик (кенг маънода), самимийлик, меҳнатсеварлик, ўзаро қўллаб-

Фалсафа / Философия / Philosophy

қувватлаш каби фазилатлар орқали башарият умрбоқийлигини таъминловчи анъанавий қадриятларни яшаш мезонларига айлантиришган. “Хатто бу ҳудудларни босиб олганлар ҳам Марказий Осиё халқларининг маданияти олдида бош эгибгина қолмай, унинг энг қимматбаҳо анъаналарини, шу ҳудудда мавжуд бўлган давлатчилик анъаналарини авайлаб қабул қилганлар” [9].

9. Каримов И.А. Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. –Т.: Ўзбекистон, 1997.– Б. 326.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев, Шавкат Миромонович. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – Б. 471.
2. Виктор А. Фалсафа ёхуд фикрлаш чанқоғи. – Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ, 2007. Б. 278.
3. Бобоев Ҳ., Ҳасанов С. “Авесто” – маънавиятимиз сарчашмаси. – Т.: Адолат, 2001. – Б. 76.
4. Бобоев Ҳ., Ҳасанов С. “Авесто” – маънавиятимиз сарчашмаси. – Т.: Адолат, 2001. – Б. 76.
5. Кистаубаев С.У. Шахс экологик дунёқарашини шакллантиришда миллий қадриятларнинг роли: Фалс. фан. док.(PhD). дис. автореф. – Самарқанд: СамДУ, 2019. – Б. 13.
6. Каримов И. Маънавият, фалсафа ва ҳаёт. – Т.: Фаъ, 2007. – Б. 292.
7. Назаров Қ. Қадриятлар фалсафаси. – Т.: Файласуфлар миллий жамияти, 2004. – Б. 196.
8. Каримов И.А. Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. – Т.: Ўзбекистон, 1997. – Б. 326.